

TALAB VA TAKLIF MEXANIZMLARI

*Abdikarimova Fotima Azamat qizi**Toshkent .S.H.Sirojiddinov**nomidagi Akademik Litsey 1- kurs**Iqtisod yo'nalishi 104-guruh talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bozor iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan talab va taklifning iqtisodiy jarayonlardagi ahamiyati yoritiladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida talab va taklif tushunchalari iqtisodiy jarayonlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Talab — iste'molchilarning ehtiyoj va xarid qobiliyatiga mos ravishda tovar va xizmatlarni sotib olishga bo'lgan xohishi va imkoniyati bilan belgilanadi. Taklif esa ishlab chiqaruvchilarning mavjud resurslar va iqtisodiy sharoitlardan kelib chiqib bozorga mahsulot yetkazib berish qobiliyatini ifodalaydi. Talab va taklif o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik bozor narxining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi va natijada bozorda muvozanat vujudga keladi.

Kalit so'zlar: talab, taklif, qobiliyat, iste'molchi, ehtiyot, bozor iqtisodiyoti

Аннотация. В данной статье рассматривается важность спроса и предложения, являющихся одним из основных компонентов рыночной экономики, в экономических процессах. В рыночной экономике понятия спроса и предложения являются главной движущей силой экономических процессов. Спрос определяется готовностью и способностью потребителей приобретать товары и услуги в соответствии со своими потребностями и покупательной способностью. Предложение, с другой стороны, представляет собой способность производителей поставлять продукцию на рынок, исходя из имеющихся ресурсов и экономических условий. Взаимосвязь между спросом и предложением напрямую влияет на формирование рыночных цен, и в результате на рынке устанавливается равновесие.

Ключевые слова: спрос, предложение, способность, потребитель, осторожность, рыночная экономика

Abstract. This article discusses the importance of supply and demand, which are one of the main components of a market economy, in economic processes. In a market economy, the concepts of supply and demand are the main driving force of economic processes. Demand is determined by the willingness and ability of consumers to purchase goods and services in accordance with their needs and purchasing power. Supply, on the other hand, represents the ability of producers to supply products to the market based on available resources and economic conditions. The relationship between supply and demand directly affects the formation of market prices, and as a result, equilibrium is established in the market.

Keywords: demand, supply, ability, consumer, caution, market economy

KIRISH

Talab va taklif - bu iqtisodiyotda tovar va xizmatlar narxlarini belgilovchi asosiy kuchlar bo'lib, talab (xaridorlar istagi) va taklif (sotuvchilarning sotishga tayyorligi) o'rtasidagi o'zaro aloqaga asoslanadi; ular muvozanatlashganda bozorda **bozor muvozanati** yuzaga keladi, bu yerda xaridorlar xarid qilmoqchi bo'lgan miqdor sotuvchilar taklif qilayotgan miqdorga teng bo'ladi, bu esa samarali narxni belgilaydi.

Asosiy tushunchalar:

1. **Talab (Demand):** Iste'molchilar muayyan narxda qancha tovar yoki xizmat sotib olishga tayyor ekanligini bildiradi. Narx tushsa, talab ko'payadi, narx ko'tarilsa, talab kamayadi.
2. **Taklif (Supply):** Sanoatchilar va sotuvchilar muayyan narxda qancha tovar yoki xizmat sotishga tayyor ekanligini bildiradi. Narx ko'tarilsa, taklif ko'payadi, narx tushsa, taklif kamayadi.

Qanday ishlaydi (Mexanizm):

- **Narxning pasayishi:** Agar talab taklifdan oshib ketsa (talab ko'p, tovar kam), sotuvchilar narxni ko'tarishga harakat qiladi. Agar taklif talabdan oshib

ketsa (tovar ko'p, talab kam), sotuvchilar tovarlarni sotish uchun narxni pasaytiradi.

- **Narxning ko'tarilishi:** Narxlar o'zgarishi bilan talab va taklif miqdori ham o'zgaradi, toki ular bir nuqtada teng kelgunicha.

- **Bozor muvozanati:** Bu nuqtada tovarning muvozanat narxi (equilibrium price) va muvozanat miqdori (equilibrium quantity) aniqlanadi. Bu narxda sotuvchilar sotmoqchi bo'lgan miqdor xaridorlar sotib olmoqchi bo'lgan miqdorga mos keladi.

Bozor muvozanatini ta'minlash usullari:

- Tovar ishlab chiqarishni talabga moslashtirish.
- Narxlarni nazorat qilish (talabgir tovarlar narxini ko'tarish, o'tmayotgan tovarlar narxini pasaytirish).
- Zaxiralar yaratish, eksport-importni o'zgartirish, aholi daromadlarini oshirish kabi omillar orqali muvozanat tiklanadi.

Bu mexanizm bozor iqtisodiyotining asosini tashkil etadi va resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish hajmi, narxlar shakllanishi va iste'molchilarning tanlovi talab va taklif mexanizmlari orqali boshqariladi. Talab va taklif o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ular bozor muvozanatini yaratadi. Mazkur mexanizmlarni chuqur anglash iqtisodiy jarayonlarni samarali boshqarish va bozor tendensiyalarini oldindan baholashga yordam beradi.

Talab tushunchasi va uning mexanizmi

Talab – iste'molchilarning ma'lum bir davrda aniq narxda tovar yoki xizmatni sotib olishga bo'lgan xohish va imkoniyatlaridir.

Talabga ta'sir qiluvchi omillar:

1. Narx – tovar narxi oshsa talab kamayadi, arzonlashsa ortadi.
2. Iste'molchi daromadi – daromad oshgan sari ko'pchilik tovarlarga talab ortadi.
3. Did va afzalliklar – moda, reklama, madaniy omillar.
4. O'rinbosar va to'ldiruvchi tovarlar narxi
5. Aholi soni va demografik tarkibi

6. Kutilmalar – kelajakdagi narxlar haqidagi taxminlar.

Talab qonuni

Boshqa omillar o'zgarmagan holda, narx oshishi talabning kamayishiga, narx pasayishi talabning ortishiga olib keladi.

Taklif tushunchasi va uning mexanizmi

Taklif – ishlab chiqaruvchilarning ma'lum narxda va davrda bozorda sotishga tayyor bo'lgan tovar miqdoridir.

Taklifga ta'sir qiluvchi omillar:

1. Ishlab chiqarish narxlari va xarajatlar
2. Texnologiya darajasi
3. Soliqlar va subsidiyalar
4. Resurslar narxi
5. Tabiiy sharoitlar
6. Bozor kutilmalari

Taklif qonuni

Narx oshishi taklifning ko'payishiga, narx pasayishi esa kamayishiga olib keladi.

Talab va taklifning o'zaro ta'siri: Muvozanat narxi

Bozor narxi talab va taklifning kesishgan nuqtasida shakllanadi. Ushbu nuqta:

Muvozanat narxi (P_e)

Muvozanat miqdori (Q_e)

Biror tovar narxi muvozanatdan yuqori bo'lsa, bozorda ortiqcha taklif, aksincha past bo'lsa, talab yetishmovchiligi paydo bo'ladi. Bozor avtomatik ravishda ushbu tafovutlarni bartaraf etishga intiladi.

Talab va taklif elastikligi

Elastiklik – narx yoki boshqa omillar o'zgarishi natijasida talab yoki taklifning qay darajada o'zgarishini bildiradi.

Asosiy turlari:

Narx elastikligi

Daromad elastikligi

O‘rinbosar/to‘ldiruvchi tovarlarga elastiklik

Taklif elastikligi

Elastiklik ishlab chiqaruvchiga narx belgilash, ishlab chiqarish hajmini rejalashtirishda muhim rol o‘ynaydi.

Davlatning bozorga aralashuvi

Ba‘zan bozor mexanizmi to‘liq ishlamay qolishi yoki muvozanat jamiyat manfaatiga zid bo‘lishi mumkin. Bunday holatlarda davlat:

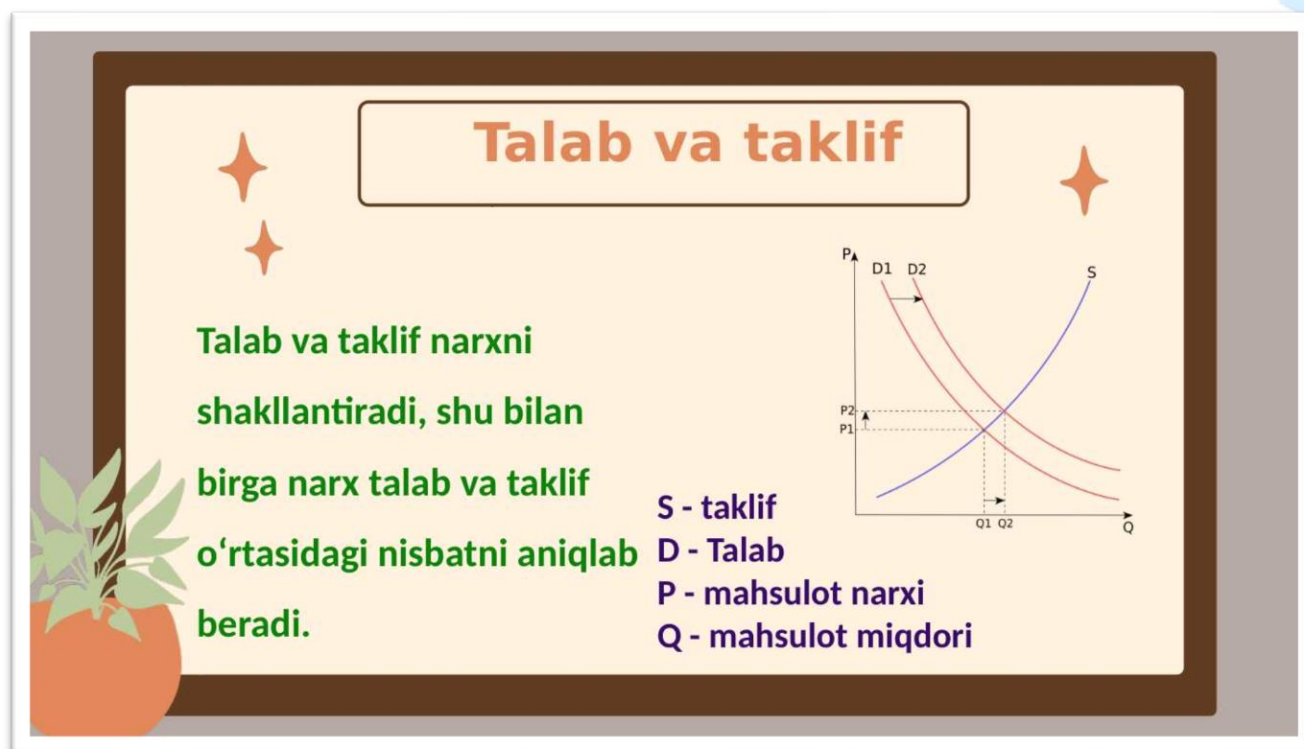
Narx cheklovlari (eng yuqori yoki eng past)

Subsidiyalar

Soliqlar

Monopoliyalarni tartibga solish orqali bozorni boshqaradi.

Talab va taklif mexanizmlari bozor iqtisodiyotining asosiy tamoyillarini tashkil etib, narxlar shakllanishi hamda iqtisodiy resurslarning taqsimlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ularning o‘zaro ta‘sirini to‘g‘ri tahlil qilish ishlab chiqarish, savdo, marketing va boshqaruv sohalarida samarali qarorlar qabul qilishni ta‘minlaydi.

Bugungi kunda iqtisodiy tizimlarning samarali faoliyat yuritishi aynan bozor mexanizmining qay darajada to'g'ri ishlashi bilan chambarchas bog'liq. Talab va taklifning o'zgarishi mamlakatning makroiqtisodiy ko'rsatkichlari — inflyatsiya, iqtisodiy o'sish, bandlik, aholi farovonligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bois ushbu mavzuni ilmiy asosda o'rganish iqtisodiy siyosatni takomillashtirish, bozor kon'yunkturasini tahlil qilish va kelgusidagi iqtisodiy natijalarni bashorat qilishda katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotda talab va taklifning nazariy asoslari, ularning qonuniyatlari, o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillar va bozor muvozanatini shakllantirishdagi roli yoritilib, milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shu bilan birgalikda, u ishlab chiqaruvchilarni mukofotlanib, sog'lom raqobat muhitining tug'ilishiga ulkan ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek narx haqida olimlar ham o'z fikrlarini berib o'tganlar. misol uchun Iqtisodchi olimlar narx tushunchasiga va uning iqtisodiy holatini yoritib berishga ikki xil qaraydilar: ularning bir guruhi klassiklar, shuningdek ikkinchi guruhi neoklassiklar deb nomlanadi. Klassik narx haqida, uning mazmun-mohiyatini ishlab chiqarish nuqtai nazaridan qarab tushuntirishga xarakat qilganlar.

Talab bozor iqtisodiyotining markaziy tushunchalaridan biri bo'lib, iste'molchilarning ma'lum narxda tovar va xizmatlarni sotib olishga bo'lgan xarid qobiliyatli ehtiyojini anglatadi. Talab iste'molchilarning iqtisodiy manfaatlari, psixologik xatti-harakati va bozor sharoitlari asosida shakllanadi. Talabning shakllanishiga quyidagi omillar kompleks tarzda ta'sir qiladi:

1. Товар narxi – narx oshishi bilan talab kamayadi, narx pasayishi bilan talab ortadi;
2. Iste'molchilar daromadi – daromad oshsa, talab ortadi, ayniqsa normal tovarlarga nisbatan;
3. O'rinbosar va to'ldiruvchi tovarlar narxi – o'rinbosar narxi oshganda talab ko'tariladi, to'ldiruvchi narxi oshganda kamayadi;
4. Iste'molchilar didi, an'analari va moda – marketing, reklama va jamiyat qadriyatlari bilan belgilanadi;
5. Aholi soni va tarkibi – demografik o'zgarishlar bozor hajmiga bevosita ta'sir ko'rsatadi;
6. Kelajakdagi kutilmalar – narx yoki daromad ortishi kutilyotgan bo'lsa, talab hozirdan ko'payishi mumkin.

Talab qonuni bozor narxining o'z-o'zini tartibga solish mexanizmini tushuntiradi. Talab egri chizig'i pastga qarab yo'nalgan bo'lib, narx va talab o'rtasidagi teskari bog'liqlikni ifodalaydi.

Taklif — ishlab chiqaruvchilar tomonidan ma'lum narxda bozorga yetkazib berilishi rejalashtirilgan tovar va xizmatlar miqdoridir. Taklif qarorlarini ishlab chiqaruvchilarning foyda olish maqsadi belgilaydi. Taklifning shakllanishiga quyidagi omillar bevosita ta'sir ko'rsatadi:

1. Товар narxi – narx oshsa, ishlab chiqaruvchi ko'proq foyda olish uchun taklifni ko'paytiradi;
2. Ishlab chiqarish xarajatlari – xomashyo, energiya, ishchi kuchi xarajatlari oshsa, taklif kamayadi;

3. Texnologik rivojlanish – zamonaviy texnologiyalar xarajatni kamaytirib, taklifni oshiradi;
4. Ishlab chiqaruvchilar soni – bozorda ko‘proq fermer yoki korxona bo‘lsa, taklif ko‘payadi;
5. Davlat siyosati – soliqlar taklifni pasaytiradi, subsidiyalar esa oshiradi;
6. Tabiiy-iqlim sharoitlari – qishloq xo‘jaligida hosildorlikni belgilaydi va taklif tebranishiga sabab bo‘ladi.

Taklif egri chizig‘i ko‘tariluvchi bo‘lib, narx va taklif orasida to‘g‘ri bog‘liqlik mavjud.

Bozor narxining shakllanishi talab va taklifning bir-biriga ta’siri orqali sodir bo‘ladi. Talab va taklif miqdori tenglashgan nuqta bozor muvozanati deb ataladi. Muvozanat holatida bozorda keragidan ortiq mahsulot ham, tanqislik ham bo‘lmaydi. Bu esa resurslardan eng oqilona foydalanishni, ishlab chiqaruvchilarning barqaror daromadga ega bo‘lishini ta’minlaydi. Agar narx muvozanat darajasidan past o‘rnatilsa, talab oshib ketadi va taqchillik vujudga keladi. Aksincha, narx yuqori bo‘lsa — ortiqcha mahsulot yig‘ilib qoladi, bu esa ishlab chiqaruvchilar uchun zarar keltiradi. Bozor mexanizmi o‘z-o‘zini tartibga solish xususiyatiga ega bo‘lib, narx signallari orqali ishlab chiqarish va iste’mol jarayonlarini izga soladi. Shuning uchun bozor muvozanati iqtisodiy barqarorlikning eng muhim omillaridan biridir.

Talab yoki taklif hajmi faqat narxga bog‘liq bo‘lmay, narxdan tashqari omillar ta’sirida ham o‘zgarishi mumkin. Masalan, aholining daromad darajasi keskin oshsa, bir qator tovarlarga bo‘lgan talab ortadi, bu esa talab egri chizig‘ining butunlay o‘ngga siljishiga olib keladi. Taklif tomonda esa yangi texnologiyalar joriy etilishi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi va bozorda mahsulot ko‘payadi. Shuningdek, reklama, moda, iste’molchilik afzalliklari, kredit tizimi rivoji kabi omillar talabga ta’sir etsa, tabiiy ofatlar, geosiyosiy risklar, logistika muammolari taklifni cheklab qo‘yishi mumkin. Bu omillar natijasida bozor muvozanati qayta shakllanadi va narxlar yangi darajada barqarorlashadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, Talab va taklif bozor iqtisodiyoti mexanizmining eng asosiy unsurlari bo'lib, narx shakllanishi va ishlab chiqarish jarayonining yo'nalishini belgilovchi bosh omillardir. Talab iste'molchilarning ehtiyoj va xarid qobiliyati bilan belgilanar ekan, taklif esa ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy manfaatlari asosida shakllanadi. Ushbu ikki kuchning o'zaro ta'siri natijasida bozor muvozanati yuzaga keladi, narxlar barqarorlashadi va resurslar samarali tarzda taqsimlanadi.

XULOSA

Talab va taklifni shakllantiruvchi omillar doimo o'zgarishda bo'lgani sababli bozor ham dinamik jarayon sifatida rivojlanib boradi. Texnologik taraqqiyot, demografik o'zgarishlar, iste'molchilarning didi, davlat siyosati va global bozor sharoitlari talab va taklifning siljishiga olib keladi. Mazkur o'zgarishlar narxlarning ham qayta shakllanishiga sabab bo'ladi. Davlat esa bozor mexanizmini to'ldiruvchi muhim institut sifatida narxlarni tartibga solish, raqobatni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy manfaatlarni himoya qilish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi. Shunday qilib, talab va taklifni chuqur o'rganish bozor jarayonlarini to'g'ri tahlil qilish, samarali iqtisodiy siyosat yuritish hamda milliy iqtisodiyot rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev Yo., Ismailov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2020. – 356
2. G'ulomov S.S., Toshpo'latov Sh.X. Mikroiqtisodiyot. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019. – 280 b.
3. Qosimova M.X. Bozor iqtisodiyoti asoslari. – Toshkent: “Talqin”, 2021. – 244 b.
4. Xoliqov A., Rasulov R. Makro va mikroiqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: “InnovatsiyaZiyo”, 2022. – 312 b.
5. Karimov A. Talab va taklif nazariyasi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: “Iqtisodiyot va ta'lim”, 2018. – 210 b.
6. ZIYO.NET